

LA FILOSOFIA LLIURE I EXCESSIVA DE JOSEP CALSAMIGLIA

Josep RAMONEDA

Perduda la presència, la companyia i la protecció de la paraula d'en Pep Calsamiglia, tots hem lamentat, alguna vegada, no tenir constància de les seves idees en un corpus escrit. Però el que és explicable com un gest de desesperació davant la impossibilitat de reprendre a qualsevol hora i a qualsevol moment el diàleg incansable que era la relació amb ell, seria en el fons una enorme incomprensió d'allò que va ser l'obra d'en Pep Calsamiglia.

Perquè d'obra n'hi ha, tot i que no estigui compilada, tancada, concretada en els límits del paper imprès i enquadernat. És una obra oberta i esparsa, inacabada perquè mai no es podia acabar, escampada a través de les diferents persones que vàrem fer parella amb ell a l'hora d'enraonar.

I no podia ser d'altra manera perquè era així que en Pep Calsamiglia entenia la filosofia: un discurs obert i compartit que s'escapa sempre d'aquelles mans que pretenen innocentment —o estúpidament, que totes dues coses es donen— controlar-lo, perquè la seva tasca no és altra que perseguir sempre tot allò que no es deixa fixar ni pels mecanismes metodològics de producció regulada ni, fins i tot, pels límits que marquen les successives temptacions en què la raó ha anat caient, en els seus diversos moments epicals.

Certament, en Pep Calsamiglia sentia la passió pel pensar. I en aquest apassionament l'activitat oral li donava més joc, més ductilitat que no pas la pràctica escrita. La paraula escrita li semblava de seguida petrificada i, per ell, el pensament era moviment perpetu. Per això era prolix i còmode quan parlava, auster i rígid en l'escriure. El pensament era l'esclat definitiu. En aquest sentit, Calsamiglia fou sempre profundament nietzscheà: «el pensament és per a molts una càrrega, per a mi els meus dies més feliços, una festa i una orgia.» Pensar és una aposta, un esforç, un malbaratament d'energies: és trencar les cadenes, trencar les fronteres d'allò que voldrien que creguéssim els que es creuen facultats per decidir sobre el que hem de dir i creure. Pensar és un excés, perquè és la voluntat de ser lliure i, per tant, diferent, radicalment diferent de tots els altres. Pensar és un joc: invenció, refinament, llibertat. Excés, joc, aposta: una extraordinària festa, la festa de l'home plenament escabellat. Pensar és posar tots els límits, ordres i harmonies

en qüestió, començant pel propi, precari i dèbil equilibri de la identitat personal. En cos i ànima, sense dualismes escruixidors, però fèrtilment desassossegats; sense veritats absolutes que ens paralitzin, però amb el plaer de les veritats concretes i locals per les quals apostem amb entusiasme.

Per això en Pep Calsamiglia va saber sempre marcar la distància entre les conviccions personals sobre les quals es recolzava per caminar pels procel·losos indrets de la vida quotidiana i el discurs filosòfic, festa i excés, en què l'eficàcia dels resultats és un criteri ridícul, la seguretat una broma de mal gust i les posicions tancades d'aquells qui tenen principis irreductibles un simple afer de misèria humana.

La filosofia, per a Pep Calsamiglia, penso que era fonamentalment un discurs d'encontre, lliure, autònom i escàpol. Miraré d'explicar-ho breument:

Un discurs d'encontre, en què les llargues hores de meditació silenciosa amb la sola companyia d'una cigarreta encesa —les pipades marquen pautes al ritme de l'esperit— només adquirien sentit ple en la confrontació pública, oberta a la crítica, amb els altres: la conversa, la lliçó, el seminari, la conferència.

Era en l'encontre que les idees creixien, era en la conversa que es fertilitzava el pensament i començava a desencadenar-se una carrera a la recerca d'allò que cada vegada és una mica més nostre però que, alhora, cada cop se'ns fa més inaprehensible: l'esdevenir fugitiu de la realitat del ser. La filosofia és, doncs, una festa conjunta, la raó compartida, en la fèrtil i íntima estimulació mútua.

Un discurs lliure, el més lliure de tots, tant per l'amplitud del seu espectre objectual, com per la diversitat del seu àmbit metodològic. L'objecte de reflexió és tot allò que inquieta els nostres esperits i els nostres cossos i que sobrepassa l'àmbit dels discursos amb fronteres precises, amb normes constitucionals acceptades, amb dinàmiques de desenvolupament plenament controlades. És, en poques paraules, tot el que fa referència al bé, a la veritat i a la bellesa que són els interrogants permanents de la humanitat, aquells pels quals no hi ha una acumulació que marqui un esdevenir progressiu des de les primeres interrogacions fins ara. Enfront d'aquest objecte, naturalment, el mètode no és únic ni universal: és la

construcció que cadascú es fa per furgar en els dominis de la seva preocupació. Un mètode en el qual la raó pot rebre tot tipus d'ajudes de les altres forces de l'home i en el qual l'eficàcia i l'ordre no han de ser pas els objectius a guanyar. Lliure, per tant crític, que posa constantment en qüestió les pròpies veritats i les pròpies construccions.

Un discurs autònom, l'autonomia del qual va ser defensada sempre apassionadament per en Pep Calsamiglia. Ni la submissió clàssica a la teologia, ni la submissió moderna a la ciència. En Pep se'n reia sempre, d'aquest complex d'inferioritat, que ha viscut sovint la filosofia enfront dels discursos veïns i, especialment, en els temps recents, respecte a la ciència, com si se sentís enveja d'un mètode unificat, universal i eficaç. Entregada a aquest pendent, la filosofia, reduïda a discurs sobre el discurs científic, havia arribat a estar seriosament amenaçada, condemnada al sense-sentit per la incredulitat dels seus mateixos practicants.

Un discurs escàpol. Per a Calsamiglia la pregunta per l'ésser ha estat i serà sempre la clau de volta de la filosofia. És entorn d'aquesta qüestió que adquireixen sentit els temes-força de la veritat, la bellesa i el bé. Però convençut que la força de l'ésser és en l'esdevenir, un discurs capaç de perseguir aquest flux de les coses —i no de deturar-lo— ha de ser sempre un discurs de moviment, una fletxa en l'horitzó del coneixement. Aquest moviment, aquest fugir de les temptacions fixadores dels racionalismes i de les metafísiques clàssiques, és l'especificitat dels discurs filosòfic. Especificitat que a Calsamiglia se li feia especialment notòria en aquells pensadors que privilegiaven la recerca del concret enfront de les afirmacions universalistes, la singularitat enfront de la totalitat. Per això preferí sempre sant Agustí a sant Tomàs, Nietzsche a Hegel. Hi havia pensadors que li provocaven asfíxia: l'asfíxia del pes de l'obra tancada i rodona, és a dir, sense oxigen. «Ha d'esperar-se una nova forma de filosofar —escrivia Pep Calsamiglia—, deslliurar-nos dels marcs que delimiten els dominis d'on no podem sortir i que ens han portat als reduccionismes en una realitat que, ella, és més rica, i que, en negar-la, s'obstinen a anar-nos repetint de tot allò que pot ser valuós un "no és més que..." (i tant se val que aquest "no és més que..." siguin estructures socials o siguin radiacions)».

Certament, tractar de descriure el pensament d'un filòsof gairebé sense poder acudir a citacions de textos escrits que donen suport a les afirmacions que es fan, perquè no existeixen o perquè les poques que existeixen no són forçosament representatives de l'essencial del seu pensament, és una porta oberta a la deformació subjectiva més descarada. No crec, però, que hi hagi altre mètode possible a l'hora de explicar com pensava en Pep Calsamiglia. Jo, en tot cas, no em veig capaç d'explicar altra cosa que allò que a mi em va amarar més de tot el que li vaig sentir a dir. I crec que seria bo que tots els qui vàrem escoltar molt ho féssim, perquè certament de vegades he pensat que l'obra d'en Pep, finalment, és l'obra dels seus deixebles, i amb això vull dir només que jo mai no podria destriar completament quines de les meves idees són meves i quines les he rebudes d'en Pep. I si ho fes, que, d'alguna manera, és el que estic mirant de fer amb aquest text, seria sempre corrent el risc d'equivocar-me: d'atribuir-li a ell coses que no són d'ell i a l'inrevés. I malgrat això voldria seguir apuntant allò que al meu entendre constituïa l'arquitectura bàsica del pensament d'en Pep, més enllà de l'estricta erudició en la història de la filosofia.

Si alguna cosa desassossegava especialment en Pep Calsamiglia era el principi fàustic de l'eficàcia que ha dominat la modernitat. La quimera de mesurar les coses exclusivament pel seu resultat i l'obsessió totalitària d'acotar els límits del possible —acció— i del comprensible —pensament—, condemnat tota la resta als immensos abismes del silenci i de la inefabilitat, el neguitava completament. Calsamiglia havia estat sempre sensible a les coses concretes, a tot el que foren cops de martell capaços de fer esquerdes en les rigideses dels grans edificis sistemàtics. Sentia una desconfiança natural —molt filosòfica, en el sentit més profund de la paraula— per tot el que fos un gran desplegament de monstruoses totalitats sistemàtiques. I, fins i tot, quan s'enfrontava amb ella —amb aquesta peculiar capacitat per col·locar-se en el lloc del pensador de què parlava— sabia distingir sibil·linament entre els plans generals que li provocaven asfíxia i els plans particulars que maldaven per aixecar el cap entre tanta simplificació i funcionalització de les coses autònomes. El seu Hegel és, en aquest sentit, un exemple ben clar.

Per això l'individu era el punt de referència cabdal del seu pensament, que es permetia d'aquesta manera fer una sorprenent però fèrtil amalgama entre el cristianisme agustinian i el criticisme radical nietzscheà, entre l'apassionament lúcid de l'*ordo amoris* i la peripècia exaltant del superhome.

L'individual com a preocupació epistemològica fonamental: la pregunta pel singular era, per a Calsamiglia, la veritable qüestió pendent en la reflexió sobre l'ésser. L'individual com a perspectiva des de la qual establir tota crítica i tota afirmació dels valors: l'actitud moral fonamental era, en aquest sentit, la defensa radical de l'autonomia de l'individu. L'individu autònom, per tant, com a punt de mira des del qual desafiar i desconfiar de tot el que apareix com a manifestacions de l'universal destinades precisament a reduir i discriminar l'àmbit de moviments del singular: les concepcions totalitàries tancades, els Estats, les ideologies dogmàtiques i, fins i tot, la ciència o, millor dit, l'obsessió positivista per l'ordre.

Per això l'amor era l'única llei ordenadora i harmonitzadora de les coses que en Pep Calsamiglia podia acceptar i entendre. Tota la resta eren abusos: ordres que uns homes imposen o tracten d'imposar a altres homes, ordres artificials creats contra la lògica natural de les coses, on el misteri té un lloc no solament insubstituïble sinó fins i tot cabdal per tal que la vida tingui algun sentit. Despullar la vida de misteri hauria estat, pel Pep Calsamiglia, reduir-la al grau zero de la significació. Un pensament sense misteri seria l'univers del silenci i la monotonia, de la mateixa manera que una societat sense poder seria un paradís mort, la pau dels cementiris, del son etern.

Naturalment, no és difícil, en aquest context, endevinar que en Pep Calsamiglia, que sentia profundament el vertigen de la veritat com a actitud —«la passió constitutiva del vertigen» ha

escrit Trías —és la condició d'una interrogació constitutiva sobre el fonament i la manca de fonament»— desconfiava de tots aquells que queien en la temptació de presentar la raó com a absolut. Li agradava ironitzar amb Nietzsche sobre «aquells puritans que prefereixen descansar ajaguts sobre un no-res cert més que viure una realitat incerta». «¿No serà també un perill en l'àmbit del saber —es preguntava Calsamiglia— el fetixisme dels principis?».

Per Calsamiglia, la raó només es justificava com a primera potència de l'home en tant que estigués sempre en actitud crítica —començant per fer la crítica de cada un dels passos que dona, dels valors que institueix— i oberta a les altres facultats que possibiliten l'accés de l'home al coneixement de les coses: les passions, els sentiments, la creença.

Els límits de la raó consisteixen a saber-se obrir a allò que la pot portar més enllà dels seus límits. Per això, en Pep Calsamiglia, denunciava sempre les diferents temptacions en què ha caigut la raó al llarg de la història, que són les diferents formes de racionalisme i que, en les seves variacions, tots elles s'enclouen en una: la conversió de la raó en categoria absoluta. «Entre els camins barrats i els camins perdedors —deia— ens hem d'obrir pas per vies que ens portin a espais que han quedat exclosos, o bé absorbits per una totalitat anorreadora». Contra el racionalisme tancat, la raó fecunda, disposada, a la pràctica, a tot tipus de mestissatges enriquidors; contra el pes aclaparador de la voluntat que abraça els grans sistemes omnipotents, l'individu com a perspectiva no solament epistemològica sinó sobretot ètica, estètica i política. És per això que només en els diàlegs singulars de la filosofia, de l'amor, de l'art i de la fe en Pep Calsamiglia trobava comoditat, és a dir, neguit suficient per viure i per fer viure els altres.